Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Кафедра слов'янської філології

"ЗАТВЕРДЖУЮ"

Декан філологічного факультету

_____ Євгенія ЧЕКАРЕВА

"__07__" ___червня___ 2024 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Історія російської мови: част. І – Історична граматика

(назва навчальної дисципліни)

рівень вищої освіти ___*перший (бакалаврський)*

галузь знань *03 Гуманітарні науки*

спеціальність *035 Філологія*

освітня програма *Слов'янська філологія, літературне редагування і створення контенту*

спеціалізація ____*035.034 Слов'янські мови та літератури (переклад включно), перша – російська*

вид дисципліни *обов'язкова*

факультет *філологічний*

2024 / 2025 навчальний рік

Програму рекомендовано до затвердження вченою радою факультету

“26” червня 2024 року, протокол № 15

РОЗРОБНИКИ ПРОГРАМИ: Педченко Людмила Вадимівна, доцент закладу вищої освіти, кандидат філологічних наук, доцент

Програму схвалено на засіданні кафедри слов’янської філології

Протокол від “20”червня 2024 року № 15

Завідувач кафедри слов’янської філології _____ Людмила ПЕДЧЕНКО

Програму погоджено з гарантом освітньо-професійної програми «Слов’янська філологія, літературне редагування і створення контенту»

Гарант освітньо-професійної програми «Слов’янська філологія, літературне редагування і створення контенту» _____ Любов СКУБАЧЕВСЬКА

Програму погоджено науково-методичною комісією філологічного факультету
Протокол від “25” червня 2024 року № 9

Голова науково-методичної комісії
філологічного факультету _____ Марія БОБРО

В умовах воєнного стану викладання навчальної дисципліни «**Історія російської мови: част. І – Історична граматика**», що передбачена освітньо-професійною програмою підготовки першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, галузі знань 03 Гуманітарні науки, спеціальності 035 Філологія, спеціалізації 035.034 Слов'янські мови та літератури (переклад включно), перша – російська**,** здійснюється **дистанційно**.

Для проведення лекційних і практичних занять використовуються платформи Skype або Zoom. Вибір платформи попередньо узгоджується викладачем зі студентами.

Для комунікації студентів з викладачем використовуються месенджери Viber або Telegram, а також телефонний мобільний зв'язок.

Консультації проводяться за графіком, який розміщено на сайті факультету, за допомогою месенджерів Viber або Telegram та засобів телефонного або відеозв'язку (Skype або Zoom).

Завдання для самостійної роботи розміщуються у чаті (месенджери Viber або Telegram) або надсилаються студентам електронною поштою.

Виконані контрольні роботи та інші види завдань (домашні роботи, реферати, есе тощо) надсилаються викладачеві на електронну пошту або у Google Classroom.

Підсумковий контроль (іспит) здійснюється у письмовій формі за допомогою платформи Moodle.

Навчально-методичний комплекс дисципліни розміщено на сайті філологічного факультету (http://philology.karazin.ua).

ВСТУП

Програма навчальної дисципліни **“Історія російської мови: част. І – Історична граматика**” складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки
бакалавра
(назва рівня вищої освіти, освітньо-кваліфікаційного рівня)

спеціальності **035 Філологія**
спеціалізації **035.034 Слов’янські мови та літератури (переклад включно), перша–російська**

1. Опис навчальної дисципліни

1.1. **Мета** викладання навчальної дисципліни полягає у формуванні у студентів певних загальних і фахових компетенцій:

Інтегральна компетентність (ІК) полягає у здатності успішно виконувати свої професійні обов’язки, розв’язувати спеціалізовані задачі та практичні проблеми в галузі вищої та середньої освіти, видавничої діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів гуманітарних наук, проведення досліджень та / або здійснення інновацій та характеризується невизначеністю умов і вимог.**ЗК 2.** Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

ЗК 1. Здатність діяти із соціальною відповідальністю, розуміти основні принципи буття людини, природи, суспільства.

ЗК 2. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК 6. Здатність працювати в команді та автономно.

ЗК 7. Здатність адаптуватися до нових ситуацій, генерувати нові ідеї.

ЗК 8. Дотримання етичних принципів як з точки зору професійної чесності, так і з точки зору розуміння можливого впливу досягнень з філології на соціальну сферу.

ЗК 10. Здатність усно та письмово спілкуватися українською та російською мовами.

ЗК 11. Здатність спілкуватися іноземною мовою у професійній діяльності, опрацьовувати фахову літературу рідною та іноземною мовою.

ЗК 12. Набуття гнучкого мислення, відкритість до застосування філологічних знань в широкому діапазоні можливих місць роботи та повсякденному житті.

ФК 1. Усвідомлення структури філологічної науки та її теоретичних основ.

ФК 1. Здатність володіти знаннями з гуманітарних наук, що сприяють розвитку загальної культури й соціалізації творчої особистості, формуванню загально гуманістичних та етичних цінностей науково-дослідної діяльності.

ФК 2. Здатність володіти базовими знаннями в галузі професійно-орієнтованих гуманітарних наук в обсязі, необхідному для здійснення професійної науково-дослідної та викладацької діяльності.

ФК 4. Здатність розуміти сутність й соціальне значення майбутньої професії.

ФК 6. Здатність спілкуватися із нефахівцями на філологічні теми, вести просвітницьку роботу.

ФК 7. Здатність розуміти процеси розвитку мовних і літературних процесів, їх зв’язок з суспільством, уміти використовувати ці знання у викладацькій діяльності.

ФК 8. Здатність вільно оперувати спеціальною термінологією для розв’язання професійних завдань.

ФК 9. Розуміння основних проблем дисциплін, що визначають конкретну філологічну галузь, їх взаємозв'язку в цілісній системі знань.
ФК 10. Здатність до збирання й аналізу, систематизації та інтерпретації мовних, літературних фактів, інтерпретації та перекладу тексту.
ФК 11. Здатність реалізовувати знання з основних понять і концепцій сучасної мовознавчої і літературознавчої науки, вільно оперувати мовознавчим та літературознавчим матеріалом.
ФК 14. Здатність шляхом самостійного навчання освоїти нові області, використовуючи здобуті філологічні знання.

.1.2.Основними **завданнями** вивчення дисципліни є

- історичне пояснення багатьох явищ сучасної російської мови, що має велике значення в процесі її викладання в школі і виші;
- розуміння мови стародавніх рукописів;
- розширення лінгвістичного світогляду;
- дати матеріал для вивчення історії народу в цілому;

1.3. Кількість кредитів: **4**

1.4. Загальна кількість годин: **120**

1.5. Характеристика навчальної дисципліни	
Обов'язкова	
Денна форма навчання	Заочна (дистанційна) форма навчання
Рік підготовки	
3-й	3-й
Семестр	
5-й	5-й
Лекції	
32 год.	8 год.
Практичні, семінарські заняття	
32 год.	4 год.
Лабораторні заняття	
Самостійна робота	
56 год.	108 год.
Індивідуальні завдання	
год.	

У разі викладання дисципліни у малочисельній групі кількість годин, відведених на лекції, практичні, семінарські та лабораторні заняття скорочується до 70% від вказаних у таблиці 1.5., а кількість годин самостійної роботи відповідно збільшується.

1.5. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні досягти таких **програмних результатів навчання**:

ПРН 1. Розуміти основні проблеми онтології, гносеології, філософської антропології; вміти аналізувати глобальні проблеми сучасності, брати участь у дискусіях на суспільно-політичні теми, формувати сучасну історико-політичну культуру, свою громадянську позицію.
ПРН 4. Розрізняти світобачення і світорозуміння кожної культурно-історичної епохи, орієнтуватися у полікультурному середовищі; усвідомлювати різноманітність культурних традицій, сучасні підходи до мультикультуризму і культурного багатоманіття.
ПРН 5. Вміти самостійно набувати знання в різних галузях сучасної філологічної науки та застосовувати їх у професійній діяльності; вміти працювати автономно та в колективі.
ПРН 6. Вміти працювати з інформацією: інтерпретувати, перекладати та реферувати її в усній та письмовій формі.
ПРН 7. Вміти здійснювати фахову комунікацію рідною, державною та іноземною мовами.
ПРН 8. Володіти базовими знаннями з філологічних наук, необхідними для здійснення професійної науково-дослідної та викладацької діяльності; вміти формувати судження з основних проблем сучасного мовознавства та літературознавства.
ПРН 12. Вільно володіти мовознавчою та літературознавчою метамовами; вміти використовувати спеціальну термінологію у професійній діяльності.
ПРН 13. Вміти аналізувати мовні та літературні явища у їхньому взаємозв'язку і взаємозалежності; вміти користуватися прийомами мовного та літературного аналізу, реферування, навичками критичного мислення.
ПРН 14. Вміти виявляти мовні та літературні явища, збирати матеріал, систематизувати та описувати його.
ПРН 15. Вміти використовувати досягнення сучасної лінгвістики, літературознавства та перекладознавства для розв'язання мовних та літературознавчих проблем.

Студент повинен **знати**:
основні закономірності розвитку російської мови;
повинен **вміти**:
аналізувати фонетичні та граматичні явища російської мови з історичної точки зору; читати і розуміти давньоруські й староруські тексти
повинен **володіти**:
методами і прийомами порівняльно-історичного аналізу, застосовувати отримані знання на практиці.

2. Тематичний план навчальної дисципліни

Розділ 1

Тема 1. **Історична граматика як розділ науки про мову**

Історична граматика російської мови, її предмет та завдання. Історична граматика серед інших лінгвістичних дисциплін історичного циклу. Зв'язок історичної граматики російської мови з іншими науками (соціальною історією, археологією, етнографією).

Тема 2. **Утворення російської мови**

Виділення слов'ян із загальноіндоєвропейської єдності. Східнослов'янські племена та їхнє угруповання. Утворення давньоруської народності та давньоруської мови. Розпад давньоруської мови та виникнення мови великоруської народності.

Тема 3. **Звуковий лад східнослов'янських діалектів дописьменної доби (праслов'янська спадщина)**

Праслов'янська мова як сукупність племінних слов'янських діалектів. Огляд основних змін історії звукового ладу праслов'янської мови, визначення характерних ознак фонетичної системи східнослов'янських діалектів у порівнянні з південно- і західнослов'янськими.

Тема 4. **Фонетична система давньоруської мови на момент появи писемних пам'яток (кінець X – початок XI ст.)**

Закони, що визначали структуру складу в давньоруській мові. Система голосних фонем. Система приголосних фонем. Діалектні особливості у звуковій системі давньоруської мови.

Вторинне пом'якшення приголосних. Найважливіші наслідки вторинного пом'якшення приголосних.

Тема 5. **Зміни у фонетичній системі давньоруської мови у зв'язку з процесом падіння редукованих**

Втрата редукованих у слабкій позиції; вокалізація редукованих у сильній позиції [ъ] > [о], [ь] > [е]. Зміна напружених редукованих [и] та [ы].

Наслідки падіння редукованих, що безпосередньо відносяться до звукової системи давньоруської мови. Падіння редукованих як завершення дії загальних праслов'янських тенденцій розвитку слов'янських діалектів, що розділилися на східну, південну та західну групи слов'янських мов.

Тема 6. **Розвиток фонетичної системи російської мови після падіння редукованих (XI – XVI ст.)**

Становлення категорії твердості ~ м'якості приголосних у російській мові. Зміна груп [ги], [ки], [хи] в [г'і], [к'і], [х'і]. Затвердіння шиплячих та [ц] протягом XIV – XVвв. Зміна якості звуків [ш'т'ш'], [ж'д'ж'].

Становлення співвідносного ряду парних глухих ~ дзвінких приголосних фонем у зв'язку з появою позицій нейтралізації за цією ознакою.

Тема 7. **Історія голосних звуків середнього підйому. Наслідки лабіалізації [е] для системи фонем російської мови**

Положення голосних /е/ та /о/ у системі після вторинного пом'якшення приголосних. Втрата звуками [е] і [о] можливості бути різними фонемами. Позиційна зміна [е] > [о] перед твердим приголосним після падіння редукованих. Поява складу типу t'o, неможливого в попередній історичний період. Поява складу цього ж типу у нових позиціях (перед м'яким приголосним, наприкінці слова) внаслідок дії граматичної аналогії. Вплив фонетичної зміни [е] > [о] та змін за аналогією на стан фонологічної системи.

Тема 8. **Історія голосних верхньосереднього підйому /ê/ і /ô/**

Зміна положення голосної фонеми "ять" у системі після перетворень, які відбулися у системі голосних середнього підйому /е/ та /о/.

Втрата ознакою "напруженість" свого розрізняючого характеру.

Тема 9**. Історія акання**

Гіпотези про час виникнення акання, первинної території акаючих говірок, про причини виникнення акання Південновеликоруський тип акання і акання московського типу.

Тема 10**. Основні тенденції розвитку звукової системи російської мови**

Залучення в парне протиставлення за твердістю ~ м'якості задньоязичних приголосних: /к ~ к'/, /г ~ г'/, /х ~ х'/.

Формування нової сильної позиції для твердих – м'яких приголосних перед фонемою /е/. Втрата багатьох позицій асимілятивного пом'якшення приголосних і, у зв'язку з цим, скорочення слабких позицій для /t/ ~ /t'/ перед приголосними. Перетворення частини цих позицій на сильні.

Зміна єкання іканням як подальше спрощення системи вокалізму.

Основні тенденції розвитку російських говірок у зв'язку з історією їхньої взаємодії та посилення впливу норм літературної мови.

Розділ 2

Тема 1. **Предмет та завдання історичної морфології**

Проблематика та завдання історичної морфології. Основні тенденції розвитку морфологічного устрою російської мови.

Тема 2. **Історія категорій та форм іменника**

Іменник в давньоруській мові в період найстаріших пам'яток. Категорія роду. Система трьох чисел та категорія збірності. Типи відмінювання, що встановлюються за показаннями найдавніших давньоруських текстів.

Втрата категорії двоїни у зв'язку з проблемою історії форми та її граматичного значення.

Перегрупування типів відмінювання іменників в однині. Уніфікація типів відмінювання іменників у множині. Історія категорії одухотвореності.

Тема 3**. Історія займенників**

Система займенникових слів у період найстаріших пам'яток. Архаїчність цієї системи. Розряди займенників та їх морфологічні особливості.

Система форм особових займенників у давньоруській мові. Система форм відмінюваня неособових займенників.

Історія особових займенників. Історія форм неособових займенників. Зближення відмінювання особових займенників з відмінюванням повних прикметників. Історія вказівних займенників.

Тема 4. **Історія форм прикметника**

Прикметник у період найстаріших давньоруських пам'яток. Основні категорії прикметника як однієї з груп імен та їх відмінність від відповідних категорій іменника. Відмінювання прикметників. Розряди прикметників за значенням. Система форм якісних прикметників; способи вираження значень порівняльного та найвищого ступенів. Повні прикметники у давньоруській мові, їх загальне значення та синтаксична функція. Стяжені форми прикметників у східнослов'янських говірках.

Історія іменних форм прикметників. Історія займенникових форм. Історія форм вищого ступеня.

Тема 5. **Формування числівника як частини мови**

Рахункові слова у найстаріших східнослов'янських пам'ятниках. Зв'язок рахункових слів з різними групами імен – іменниками, прикметниками, займенниками. Особливості категорій та форм різних груп рахункових слів. Особливості відмінювання та синтаксичних зв'язків окремих груп рахункових слів. Складні числові найменування.

Процес семантичного перетворення лічильних слів у назви абстрактних чисел. Утворення складних і складових числівників. Узагальнення синтаксичної сполучуваності лічильних слів із іменниками. Доля збірних числових найменувань у російській мові, їхнє граматичне зближення з кількісними числівниками.

Тема 6**. Історія відмінюваних дієслівних форм**

Система дієслівних форм у давньоруській мові. Категорія способу в давньоруській мові. Особливості категорій особи і числа форм, що відмінюються. Специфіка категорії виду у давньоруській мові в порівнянні з сучасною російською мовою.

Типи формоутворюючих дієслівних основ інфінітиву та теперішнього часу. Тематичні та нетематичні основи теперішнього часу.

Система форм дійсного способу в давньоруській мові. Ірреальні способи.

Історія форм теперішнього (майбутнього простого) часу в російській мові.

Історія форм майбутнього часу. Формування аналітичної форми майбутнього часу дієслів недоконаного виду у зв'язку з тимчасовою диференціацією форм теперішнього часу від основ різних видів; умови та час складання в російській мові аналітичного майбутнього з дієсловом *буду*. Перетворення системи минулих часів.

Історія форм ірреальних способів.

Остаточне становлення категорії виду.

Історія категорії залогу.

Тема 7. **Історія іменних форм дієслова**

Система іменних форм дієслова у давньоруських пам'ятниках: інфінітив, супин, дієприкметникові форми; специфіка дієслівних категорій, які зберігаються іменними формами.

Історія інфінітиву та супину.

Історія дієприкметників у російській мові.

3 Структура навчальної дисципліни.

Назви тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	Усього	у тому числі					Усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	ср		л	п	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Розділ 1												
Тема 1. Історична граматика як розділ науки про мову	3	1				2	3					3
Тема 2. Утворення російської мови	3	1				2	3					3
Тема 3. Звуковий лад східнослов'янських діалектів дописьменної доби (праслов'янська спадщина)	8	2	2			4	8					8
Тема4. Фонетична система давньоруської мови на момент появи писемних пам'яток (кінець X – початок XI ст.)	8	2	2			4	8	1	1			6
Тема 5. Зміни у фонетичній системі давньоруської мови у зв'язку з процесом падіння редукованих	10	2	4			4	10	2	1			7

Тема 6. Розвиток фонетичної системи російської мови після падіння редукованих (XI – XVI ст.)	10	2	4			4	10	1				9
Тема 7. Історія голосних звуків середнього підйому. Наслідки лабіалізації [е] для системи фонем російської мови	8	2	2			4	8					8
Тема 8. Історія акання. Основні тенденції розвитку звукової системи російської мови	8	2	2			4	8					8
Розділ 2												
Тема 9. Предмет та завдання історичної морфології	4	2				2	4					4
Тема 10. Історія категорій та форм іменника	12	4	4			4	12	2	1			9
Тема 11. Історія займенників	8	2	2			4	8					8
Тема 12. Історія форм прикметника	8	2	2			4	8					8
Тема 13. Формування числівника як частини мови	8	2	2			4	8	1				7
Тема 14. Історія відмінюваних дієслівних форм	14	4	4			6	14	1	1			12
Тема 15. Історія іменних форм дієслова	8	2	2			4	8					8
Усього годин	120	32	32			56	120	8	4			108

4. Теми практичних занять

№	Назва теми	Кількість

з/п		годин
1	Звуковий лад східнослов'янських діалектів дописьменної доби (праслов'янська спадщина)	2
2	Фонетична система давньоруської мови на момент появи писемних пам'яток (кінець X – початок XI ст.)	2
3	Зміни у фонетичній системі давньоруської мови у зв'язку з процесом падіння редукованих	4
4	Розвиток фонетичної системи російської мови після падіння редукованих (XI – XVI ст.)	4
5	Розвиток фонологічної системи російської мови (XIV – XIX ст.). Історія голосних звуків середнього підйому. Наслідки лабіалізації [е] для системи фонем російської мови	2
6	Історія акання. Основні тенденції розвитку звукової системи російської мови	2
5	Розвиток системи відмінювання іменників у російській мові. Перегрупування типів відмінювання іменників в однині. Уніфікація типів відмінювання іменників у множині.	4
6	Займенники у давньоруській мові. Історія особових займенників у російській мові. Історія неособових займенників у російській мові.	2
7	Прикметник у давньоруській мові. Історія іменних форм прикметників. Історія займенникових форм. Історія форм порівняльного ступеня. Форми вищого ступеня прикметників у історичному висвітленні.	2
8	Формування числівника як частини мови.	2
9	Історія відмінюваних дієслівних форм	4
10	Невідмінювані форми дієслова в давньоруській мові. Історія дієприкметників у російській мові.	2
	Разом	**32**

5. Завдання для самостійної роботи

№ з/п	Види, зміст самостійної роботи	Кількість годин
1.	Опанування теоретичного матеріалу з курсу за допомогою підручників	**20**
2.	Самостійне виконання практичних завдань зі встановлення фонетичного складу лексем у давньоруській мові та фонетичних змін, що відбулися у російській мові	**10**
3	Самостійне виконання практичних завдань зі встановлення історії в російській мові граматичних форм різних частин мови	**10**

4	Читання та переклад давньоруських текстів з коментуванням фонетичних та граматичних особливостей	**8**
5	Історичний коментар фактів сучасної російської мови	**8**
	Разом	**56**

6.. Індивідуальні завдання

1. Історичне коментування фонетичних та морфологічних явищ сучасної російської мови.
2. Фонетичний та морфологічний аналіз давньоруських текстів.

7. Методи навчання

При викладанні курсу на основі різних засад використовуються такі методи навчання, як словесні, наочні, практичні; підготовка до вивчення нового матеріалу, вивчення нового матеріалу, закріплення, контроль і оцінка; пояснення лектора, самостійна робота; дедуктивно-індуктивні, традуктивні (порівняння і аналогія), аналітичні та синтетичні методи; стимулювання; пояснювально-ілюстративні, проблемного викладу, частково-пошукові

8. Методи контролю

1. Перевірка засвоєння курсу у вигляді міні-тестів на лекціях.
2. Перевірка контрольних та самостійних робіт.
3. Перевірка виконання домашніх завдань на практичних заняттях.
4. Іспит.

9 Схема нарахування балів

Поточний контроль, самостійна робота, індивідуальні завдання					Екзамен	Сума
Розділ 1	Розділ 2	Контрольна робота, передбачена навчальним планом	Індивідуальне завдання	Разом		
15	15	30		60	40	100

Мінімальна кількість балів для допуску до підсумкового контролю – 20.

Критерії оцінювання навчальних досягнень

За національною шкалою	За шкалою вищого навчального закладу	Визначення
5 (відмінно)	90–100	Робота відзначається повнотою і вичерпністю. Студент вільно орієнтується в концептуальному

		просторі курсу, володіє теоретичними знаннями про «історію російської мови» як навчальну та наукову дисципліну, історію розвитку фонетичного ярусу російської мови, основні фонетичні процеси, що визначили характер російського вокалізму та консонантизму, закономірності розвитку морфологічної системи російської мови, процеси становлення основних частин мови (іменника, прикметника, займенника, числівника, дієслова) Імплементацію теоретичних знань до практики доведено до автоматизму. Студент вміє пояснювати походження звуків у сучасних словоформах, відстежувати історичні зміни у звуковому складі лексем від давньоруської до сучасної російської мови, давати історичний коментар щодо окремих граматичних форм сучасної російської мови.
4 (добре)	70–89	Вище середнього рівня з кількома негрубими помилками. Студент володіє теоретичними знаннями, проте практичне їх застосування не є таким, що доведене до автоматизму. Загалом правильна робота з невеликою кількістю помилок. Студент має деякі прогалини в теоретичних знаннях, що не стосуються фундаментальних положень.
3 (задовільно)	50–69	Непогано, але зі значною кількістю недоліків. Істотні лакуни в теоретичних знаннях, навички практичної роботи не виходять за межі застосування лише основних теоретичних положень на практиці, є виключно репродуктивними. Виконання задовольняє мінімальні критерії. Мають місце серйозні помилки.
2 (незадовільно) з можливістю повторного складання	0–49	Потрібно додатково працювати перед тим, як отримати позитивну оцінку. Теоретичні знання відсутні, студент спроможний виконувати історичний аналіз мовного матеріалу лише на елементарному рівні.

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка	
	для чотирирівневої шкали оцінювання	для дворівневої шкали оцінювання
90 – 100	відмінно	
70-89	добре	

50-69	задовільно	зараховано
1-49	незадовільно	не зараховано

10. Рекомендоване методичне забезпечення

Основна література

1. Борковский В.И., Кузнецов П.С. Историческая грамматика русского языка. М., 2019.
2. Горшкова К.В., Хабургаев Г.А. Историческая грамматика русского языка. М., 1996.
3. Иванов В.В. Историческая грамматика русского языка. М., 1990.
4. Иванова М. В. Историческая граматика русского языка. М., 2013
5. Крижанівська О. І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика. К., 2010.
6. Купчинська З., Пілецький В. Історична граматика української мови. Львів, 2014.
7. Низаметдинова Н.Н. Историческая грамматика русского языка. М., 2014.
8. Широкорад Е.Ф., Черняк Л.М. Историческая грамматика русского языка: Сборник заданий и упражнений. Харьков, 1991.

Допоміжна література

1. Булаховский Л.А. Исторический комментарий к русскому литературному языку. 5-е изд. К., 1959.
2. Глущенко В. А. Період східнослов'янської мовної єдності в працях О. О. Шахматова // Мовознавство. 1993. №2. С. 18–25.
3. Півторак Г. П. Проблема східнослов'янської прамови / Г. П. Півторак // Мовознавство : доп. та повідомл. на IV Міжнар. Конгресі україністів ; відп. ред. В.Німчук. К. : Наук. думка, 2002. С. 268-272.
4. Тараненко О. О. Мова Київської Русі: вузол історико-лінгвістичних і політико-ідеологічних проблем // Мовознавство. 1993. № 2. С. 35–38.

Словники

1. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского язика по письменным памятникам. М., 1958 (фототип.). Т. 1–3
2. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. М., 1987. Т. 1–4.
3. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. М., 1994
4. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. М., 1974 – 2020. Вып. 1–42.

.....

11. Посилання на інформаційні ресурси в Інтернеті, відео-лекції, інше методичне забезпечення